

УДК 354+323

Регулювання мовних відносин у контексті Європейської хартії регіональних або міноритарних мов: Європейський досвід і українські проблеми

Тетяна Ковальова,

доктор філософії, доцент,

Харківський регіональний інститут державного управління
Національної Академії державного управління при Президентові України

Мовне питання в Україні не втрачає актуальності, суперечки щодо способів його вирішення тривають протягом усього періоду незалежності країни, розхитуючи суспільство то в бік пріоритету української мови як державної, то в бік законодавчо закріпленого білінгвізму. На жаль, такі чинники, як загравання з різними політичними силами, непослідовність у впровадженні мовної політики, «просування» у Верховній Раді Закону України «Про засади державної мовної політики» від 3 липня 2012 року, відіграли драматичну роль у подіях 2014 року в Україні. Зрозуміло, що не мова стала причиною збройного конфлікту, але її використали як інструмент маніпуляцій і деконструкції української нації та Української держави.

Як відомо, щоб добре побачити, треба не наблизитися, а навпаки, віддалитися. Екскурс у недалеке минуле мовної політики України дає відповідь на багато запитань сучасності.

У вересні 2000 року указом Президента України було схвалено Програму інтеграції України до Європейського Союзу, у якій, зокрема, зазначається, що створення умов для набуття Україною членства в ЄС означає, насамперед, необхідність проведення відповідних реформ на осно-

ві реалізації Угоди про співробітництво з поступовим досягненням відповідності копенгагенським критеріям [7, 9, 12]. У ч. 2 розділу 1 Програми одним з головних напрямів досягнення відповідності копенгагенським критеріям визначено «права людини і захист національних меншин. Насамперед це закони про громадянство, статус державної мови і її викладання, міграційна політика і відповідні інституції, приєднання країни-кандидата до основоположних міжнародних конвенцій у зазначеній галузі» [9]. Таким чином, у Програмі закріплено і напрями інтеграції у європейський правовий та політичний простір, і послідовність кроків у цих напрямках.

Аналіз хронології становлення мовного законодавства в Україні свідчить про порушення логіки правотворчості. У 1999 році Україна ратифікує Європейську хартію регіональних або міноритарних мов (далі — Хартія) [13]. Не створивши власного закону й не побудувавши власної моделі мовного регулювання, Україна імплементує норми європейського законодавства, спрямованого на захист регіональних і міноритарних мов (а в українському контексті — мов національних меншин, бо саме так було перекладено Хартію). Зауважимо, що з пострадянсь-

ких країн Хартію підписали лише Україна і Вірменія.

У 2003 році Україна вдруге ратифікує Хартію (через порушення процедур під час першої ратифікації), в той же час не було прийнято закону про статус української мови в нових мовнополітичних умовах. Як справедливо зазначають дослідники, підписання Хартії супроводжувалося політичними спекуляціями, протистоянням між політичними таборами, порушенням чинного законодавства, до того ж назву Хартії було перекладено некоректно, через що «цей авторитетний міжнародний документ завдав мовній сфері в Україні більше шкоди, ніж користі [8, с. 190].

Автентичні тексти Хартії, укладеної офіційними мовами Ради Європи — англійською і французькою, вказують на те, що в цьому акті міжнародного права йдеться не про "регіональні мови або мови меншин", а про — "регіональні або міноритарні мови" [13].

Європейська хартія регіональних або міноритарних мов була прийнята Радою Європи в 1992 році, коли в багатьох європейських країнах статус мов як державних (офіційних) давно було визначено, і тепер завданням європейської спільноти було забезпечення права на використання регіональних і міноритарних мов у приватному та суспільному житті з урахуванням того, що воно «є невід'ємним правом відповідно до принципів, проголошених у Міжнародному пакті Організації Об'єднаних Націй про громадянські і політичні права та відповідно до духу Конвенції Ради Європи про захист прав і основних свобод людини» [6].

Задля справедливості зазначимо, що не всі європейські країни хотіли визнавати мовні права своїх меншин через побоювання щодо загрози єдності держави, наприклад, Франція, Великобританія, Греція, Туреччина. «Те, що Хартія не викликає захоплення у країн — членів Ради Європи видно, хоча б з того, що її ратифікували і надали чинності лише 25 із 47 держав» [2, с. 13-14].

В українському мовному просторі на час прийняття Хартії залишалося домінування російської мови, зумовлене спадщиною радянського минулого, географічною близькістю Росії та економічними зв'язками з нею. Не створивши реальних умов для утвердження й захисту української мови як державної, Україна надає правову підтримку 13 мовам національних меншин, у тому числі й російській. І відбулося це, як слушно зазначає Ю. Бестерс-Дільгер, тому що «Верховна Рада під час першої і другої ратифікації піддавалася сильному тиску з боку російських та російськомовних депутатів, котрі прагнули через прийняття російської мови у Хартію компенсувати невдачу при спробі ввести її як другу державну мову у Конституції 1996 р.» [2]. Таким чином, «Хартія стала найсильнішим політичним інструментом сприяння російській мові... Під гаслом нібито виконання європейських вимог легітимізується нова деукраїнізація» [1, 2]. Зрозуміло, що європейські автори Хартії не зважали на специфіку пострадянського мислення і мовної ситуації в пострадянських країнах.

тже, Україна мимовільно стала заручницею взятих на себе зобов'язань Хартії, які не відповідали мовній і політичній ситуації пострадянських країн. По суті, поспішивши підписати Хартію, Україна опинилася перед проблемою вирішення двох взаємовиключних завдань: консолідувати українську націю навколо державної мови і виконати європейські зобов'язання щодо регіональних і міноритарних мов.

Скориставшись «буквою», а не «духом» Хартії, автори чинного Закону України «Про засади державної мовної політики», порушуючи баланс щодо захисту мов, надають особливого статусу російській мові й не забезпечують належної підтримки державній, а також міноритарним мовам. Складається враження про «верховенство» мови однієї національної меншини над іншими мовами. Європейська комісія за демократію через право (Венеційська комісія) у висновках на проект

закону «Про засади державної мовної політики» вказувала на цей факт і зазначала, що попри те, що ст. 10 Конституції України окремо виділяє захист російської мови, підхід до захисту цієї мови повинен відбуватися в контексті захисту інших регіональних мов [4, п. 38]. Ураховуючи специфіку української мовної ситуації, Комісія наголошує на додаткових гарантіях для збереження державної мови як інструмента інтеграції всього суспільства [4, п. 41]. Однак закон було прийнято без внесення принципових змін.

Іронія долі полягає в тому, що хоч російській мові й надано широкого захисту та юридичного й фактичного пріоритету перед мовами інших меншин, саме вона та російськомовні громадяни виявилися «незахищеними» перед «українським націоналізмом». І, на жаль, мовна війна перетворилася на війну збройну: слоган «захист російськомовного населення» Росія використовує як виправдання своїх дій на Сході України.

З огляду на те, що мовне питання спричиняє нестабільність у суспільстві, вважається за доцільне розглянути вплив Хартії на розв'язання мовних проблем у деяких країнах Європи, які переживали процеси утвердження державних (офіційних) мов і захисту міноритарних мов.

Зазначимо, що головною метою створення Хартії було прагнення зберегти мовне розмаїття Європи, її призначенням є передусім захист мов, які мають невелику кількість носіїв, що загрожує їм зникненням з мовної карти світу. Головним об'єктом підтримки національних держав були передусім державні мови як засіб консолідації нації.

Розглянемо досвід Франції та Італії. Обрання для прикладу цих країн зумовлено такими чинниками: у Франції існувала загроза витіснення французької мови англійською; в Італії, навпаки, італійська мова утвердилася як державна й на сьогодні є актуальною підтримка регіональних мов.

Французька революція поклала початок всесвітньому національному рухові,

у ході якого розвинулася концепція про бажану ідентичність держави, нації та мови [3, с. 95]. Після революції французька мова утвердилася на всій території країни. Однак після Другої світової війни у Франції англійська мова почала витіснити французьку з різних сфер, у першу чергу з наукової та економічної діяльності. Пов'язано це з приходом в економіку Франції нефранцузьких транснаціональних компаній, які послуговувалися переважно англійською мовою. Такі обставини зумовили поширення французько-англійської двомовності серед керівних кадрів, у сфері бізнесу, торгівлі та реклами, що спричинило зростання престижу англійської мови.

У ст. 2 чинної конституції Франції записано: мова Республіки — французька [11].

Конституційна рада Франції, незважаючи на те, що профільний міністр 7 травня 1999 р. підписав Хартію від імені Франції, заборонив її ратифікацію, посилаючись на те, що Хартія порушує принципи неподільності Республіки, рівності перед законом і єдності французького народу і несумісна зі ст. 2 конституції.

Перед прийняттям цієї зміни в конституції в ході її обговорення йшлося тільки про те, що вона має бути спрямована виключно проти англійської мови і не має перешкоджати розвитку регіональних мов [10, с. 185].

Аналіз мовної ситуації в Італії показує, що крім офіційної стандартної (літературної) італійської мови, якою послуговується невелика частина мовців і деякі ЗМІ, існують різні форми так званого *italiano regionale*, тобто регіональна італійська мова, велика кількість «діалектів» і певна кількість міноритарних мов іншого походження [5, с.111]. Однак в Італії вдалося створити та зміцнити процеси націєтворення, що сприяло консолідації однієї «національної» держави. Це сталося передусім внаслідок таких факторів: 1) згадані вище процеси відбувалися «своєчасно» й у відповідному історичному контексті; 2) італійська літе-

ратурна мова протягом своєї багаторічної історії мала важливий культурний вплив на інтелектуальний розвиток не лише півострова, а й Європи в цілому [5, с.113]. Також важливу роль відіграла діяльність італійських культурно-політичних діячів, які орієнтувалися на «зразкову мову» Данте, Петрарки та Боккаччо; 3) знання італійської надрегіональної літературної мови було одним із факторів національного об'єднання. Ідеалом італійських патріотів є «мова, спільна (католицька) релігія та спільна греко-римська культурна спадщина», що, у свою чергу, слугувало меті об'єднання представників інтелігенції різних італійських держав, із яких складався півострів до 1861 року [5, с. 114].

днак, як справедливо зазначає С. дель Гаудіо, у свідомості сучасної людини аксіома «одна мова — одна нація» вже не є актуальною, що пов'язано з глобалізаційними процесами, які спричинили зміни в ідеології та у ставленні до концепту «національна мова». Сьогодні набувають поширення протилежні ідеологічні моделі, спрямовані проти надмірного домінування державних мов та на підтримку мов національних меншин.

Усі наведені чинники разом із неоднозначною інтерпретацією Хартії певною мірою ускладнюють регулювання мовних відносин в Україні. Більше того, мовна стійкість російськомовних осіб (іноді й упередження щодо вживання української мови), зазвичай, не полегшує правомірного функціонування й поширення української мови. На нашу думку, саме ці фактори пояснюють парадоксальність мовної ситуації в Україні: з одного боку, вимагається дотримання вимог захисту регіональних мов, що передбачено Хартією, з другого, сама українська мова потребує цього захисту, оскільки вона не функціонує повною мірою так, як державні мови в інших європейських країнах [5, с.114].

З огляду на викладене вище можна зробити висновок, що захист державної мови лежить поза межами компетенції єв-

ропейських установ і є зазвичай справою самої держави.

Україна за 25 років так і не спромоглася сформувати виважену державну мовну політику. Закон, який став одним з інструментів маніпуляцій свідомістю українців, застосовувався для виправдання воєнного конфлікту в Україні, залишається ахіллесовою п'ятою української безпеки. Тож актуальною є підготовка й прийняття нового закону у сфері регулювання мовних відносин, який би враховував негативний (і трагічний) досвід України, позитивний досвід європейських держав, дав можливість усунути мовну анархію в публічній сфері, захищав мовні права всіх членів суспільства та забезпечував виконання мовних обов'язків.

Література

1. *Бестерс-Дільгер Ю.* Ефективність Європейської хартії регіональних або міноритарних мов як знаряддя захисту мовних прав у слов'янських країнах / Ю. Бестерс-Дільгер // *Мовознавство*. — 2013. — №5. — С. 12–18.
2. *Бестерс-Дільгер Ю.* Мовна політика України на тлі європейського та пострадянського досвіду [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/1930/Besters-Dilger_Movna_polityka_Ukrainy.pdf?sequence=1.
3. *Бестерс-Дільгер Ю.* Сильні та слабкі сторони Європейської хартії регіональних або міноритарних мов: західноєвропейський досвід / Ю. Бестерс-Дільгер // *Мовознавство*. — 2010. — №1. — С. 94–99.
4. *Висновок* щодо проекту закону «Про засади державної мовної політики»: прийнятий Венеціанською комісією на 89 Пленарному засіданні Венеція 16-17 грудня 2011 року. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://constituanta.blogspot.ru/2012/07/2011_11.html.
5. *Гаудіо С. дель.* Міжмовні відношення та мовні права в Україні та Італії:

порівняльний аналіз / С. дель Гаудіо // Мовні права в сучасному світі. — Ужгород, 2014. — С. 107–118.

6. *Європейська хартія регіональних мов або мов меншин* : міжнародний документ від 05.11.1992. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/994_014.

7. *Копенгагенські критерії членства в Європейському Союзі (інформаційно-аналітична довідка)* [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://mfa.gov.ua/ua/page/open/id/774>

8. *Кресіна І. О.* Проблеми імплементації норм міжнародного права у національне законодавство про мови / І.О.Кресіна, В.А.Явір // Мовна ситуація в Україні: між конфліктом і консенсусом. — К. : ІПіЕНД імені І. Ф. Кураса НАН України, 2008. — С. 190–204.

9. *Програма інтеграції України до Європейського Союзу* : схвалена Указом Президента N 1072/2000 від 14.09.2000. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/n0001100-00/page>.

10. *Agresti G.* The European Charter for Regional or Minority Languages and France: stocktaking and prospects for a ratification in abeyance. Discourse analysis and the configuration of the doxa // Dunbar R., Parry G. (eds.). The European Charter for Regional or Minority Languages : Legal Challenges and Opportunities. — Strasbourg, 2008. — P. 183–200.

11. *Constitution de 1958, Ve République* — 4 octobre 1958 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.conseil-constitutionnel.fr/conseil-constitutionnel/francais/la-constitution/la-constitution-du-4-octobre-1958/texte-integral-de-la-constitution-du-4-octobre-1958-en-vigueur.5074.html>

12. *Copenhagen criteria spelled out by the European Councils in Copenhagen 21-22 June 1993* [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://europa.eu/rapid/press-release_DOC-93-3_en.htm.

13. *European Charter for Regional or Minority Languages* Strasbourg, 05 листопада 1992 року [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.coe.int/en/web/conventions/full-list//conventions/rms/0900001680695175>.

30.05.2017